

בראשית פרק א: בריאת העולם

מבוא

ביחידה זו העוסקת בבריאת העולם נעמוד על המבנה והסדר של תיאור הבריאה בבראשית. חז"ל אומרים בהקשר ללימוד מעשה הבריאה: "אין דורשין בעריות בשלשה, ולא במעשה בראשית בשנים, ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו" (חגיגה ב, א). למרות שמעשה בראשית הוא סוד עמוק ואין לנו יכולת להבינו, ננסה ללכת בדרכו של רש"י ולדלות מתוך הפשט (המבנה והחריגות ממנו) תכנים אמוניים ומידותיים יסודיים עבור עולמנו האישי.

שאלות מכוונות למידה

א. מדוע פתחה התורה בתיאור הבריאה?

ב. מה נוכל ללמוד מתבנית הפסוקים שעוסקים בבריאה ומן החריגות מן התבנית?

בפתח התורה

שיטת רש"י ורמב"ן בשאלה: מדוע פתחה התורה ב"בראשית"?

בראשית א, א

בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ:

רש"י

בראשית - אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מ"החודש הזה לכם" (שמות יב ב), שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ומה טעם פתח בבראשית? משום "כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים" (תהלים קיא ו), שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם כל הארץ של הקדוש ברוך הוא היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו.

1. עיין בפסוק הראשון של התורה ובדברי רש"י, וענה:

א. מהי הנחת היסוד של רבי יצחק על אודות התורה (מדוע היינו מצפים שתפתח בפסוק "החודש הזה לכם"?)

ב. מהי תשובת רבי יצחק לשאלה מדוע החלה התורה בתיאור בריאת העולם?

○ רמב"ן בראשית א, א

ונתן רבי יצחק טעם לזה, כי התחילה התורה "בבראשית ברא אלהים" וספור כל ענין היצירה עד בריאת אדם, ושהמשילו במעשה ידיו וכל שת תחת רגליו (ושם את האדם מושל כל כל הברואים), וגן עדן - שהוא מבחר המקומות הנבראים בעולם הזה נעשה מכון לשבתו, עד שגירש אותו חטאו משם; ואנשי דור המבול בחטאם גורשו מן העולם כולו, והצדיק בהם לבדו נמלט הוא ובניו; וזרעם - חטאם גרם להם להפיצם במקומות ולזרותם בארצות, ותפשו להם המקומות למשפחותם בגוייהם כפי שנזדמן להם.

אם כן ראוי הוא, כאשר יוסיף הגוי לחטוא, שיאבד ממקומו ויבוא גוי אחר לרשת את ארצו, כי כן הוא משפט האלהים בארץ מעולם, וכל שכן עם המסופר בכתוב: כי כנען מקולל ונמכר לעבד עולם (להלן ט כז), ואינו ראוי שיירש מבחר מקומות היישוב, אבל יירשוהו עבדי ה' זרע אוהבו, כענין שכתוב "ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו" (תהלים קה מד). כלומר, שגירש משם מורדיו, והשכין בו עובדיו, שידעו כי בעבודתו ינחלוה, ואם יחטאו לו תקיא אותם הארץ, כאשר קאה את הגוי אשר לפניהם.

2. הרמב"ן מרחיב את דברי רש"י וסובר ששאלת רבי יצחק נוגעת לא רק לסיפור מעשה הבריאה אלא לכל מעשי ספר בראשית. עיין בדברי הרמב"ן, וענה:
- א. מהם המאורעות שמתאר רמב"ן? (פרט ארבעה מאורעות)
- ב. מה משותף לכל המאורעות הללו?
- ג. כיצד מהווה ספר בראשית אזהרה לעם ישראל?
- ד. לאור תשובתיך על סעיפים א הסבר, אם התורה היא ספר מצוות, מדוע היה צורך לספר את כל הסיפורים של ספר בראשית

☒ על חיבתו של ה' לעם ישראל - לפי רש"י

- רש"י הראשון על התורה מהווה הקדמה מכוננת לדרכו של רש"י בפירושו - הוא פותח ביחסו המיוחד של ה' לישראל. מתברר שבתחילת כל חומש רש"י מתחיל ומפרש בפסוק הראשון פירוש העוסק בחיבתם של ישראל לפני ה'.
3. עיין בפירושו של רש"י בתחילת כל אחד מחמשת חומשי התורה, וענה:
- א. מהי החיבה המיוחדת (של ה' לעמו) שמוצא רש"י בכל תחילת חומש וחומש?
- ב. איך בכל אחת מההקדמות הללו הרעיון קשור ללשון הכתובים או לתוכנם?

☒ תכלית הבריאה לפי רש"י

מדוע ה' ברא את העולם? נענין בהסבריו של רש"י למספר פסוקים:

רש"י בראשית א

(א) בראשית ברא - אין המקרא הזה אומר אלא דרשני, כמו שדרשוהו רבותינו ז"ל **בשביל התורה** שנקראת "ראשית דרכו" (משלי ח כב), **ובשביל ישראל** שנקראו "ראשית תבואתו" (ירמיה ב ג).

(יד) ולמועדים - על שם העתיד, שעתידים **ישראל** להצטוות על המועדות והם נמנים למולד הלבנה.

(לא) יום הששי - הוסיף ה' בששי בגמר מעשה בראשית, לומר שהתנה עמהם על מנת שיקבלו עליהם **ישראל חמשה חומשי תורה**. דבר אחר "יום הששי" כולם תלויים ועומדים עד יום הששי, הוא שישי בסיון המוכן **למתן תורה**.

4. עיין בדברי רש"י, וענה:

- א. מה המשותף לכל ההסברים של רש"י?
- ב. לפי רש"י, מדוע ה' ברא את העולם?

☒ תכלית הבריאה לפי הרמח"ל

☒ רמח"ל חלק ראשון, פרק ב

הנה התכלית בבריאה היה להיטיב מטובו יתברך לזולתו. והנה תראה, כי הוא לבדו יתברך שמו השלמות האמיתי המשולל מכל החסרונות, ואין שלמות אחר כמוהו כלל. ונמצא שכל שלמות שידומה חוץ משלמותו יתברך, הנה איננו שלמות אמיתי, אלא יקרא שלמות בערך אל עניין חסר ממנו, אך השלמות בהחלט אינו אלא שלמותו יתברך. ועל כן בהיות חפצו יתברך להיטיב לזולתו, לא יספיק לו בהיותו מטיב קצת טוב, אלא בהיותו מטיב תכלית הטוב שאפשר לברואים שיקבלו.

ובהיותו הוא לבדו יתברך הטוב האמיתי, לא יסתפק חפצו הטוב אלא בהיותו מהנה לזולתו בטוב שהוא עצמו שהוא בו יתברך מצד עצמו, שהוא הטוב והאמיתי... **ונמצא היות כוונתו יתברך שמו בבריאה שברא, לברוא מי שיהיה נהנה בטובו יתברך באותו הדרך שאפשר שייהנה בו.**

5. לפי הרמח"ל, מדוע ה' ברא את העולם?

ששת ימי המעשה

היום הראשון לבריאה

בראשית א

- (א) בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ :
- (ב) וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֵהוֹ וְנִהְיָ וְחֹשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמָּיִם :
- (ג) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהי אור וַיְהי אור :
- (ד) וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת הָאֹר וְכִי טוֹב וַיְבַדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ :
- (ה) וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְאֹר יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לַיְלָה וַיְהי עֶרֶב וַיְהי בֹקֶר יוֹם אֶחָד : פ

לדרכו של רש"י בפירושו למקרא

במקרים רבים פירושו של רש"י מבוסס על **מדרש** ולא על הפשט. מבין הדרשות הרבות של חז"ל, המצויינות על כל פסוק ופסוק, רש"י בדרך כלל בוחר להביא דרשות העונות על קושי **בפשט הכתוב**. כך, שלא פעם, הפירוש של רש"י נובע מצד אחד **מקושי אמיתי בפשט הכתוב**, אך מצד שני הפתרון שהוא מציע הוא **פתרון דרשני**.

רש"י בראשית א, ה

יום אחד - לפי סדר [לשון] הפרשה היה לו לכתוב "יום ראשון", כמו שכתוב בשאר הימים "שני", "שלישי", "רביעי", למה כתב "אחד"?

לפי שהיה הקדוש ברוך הוא יחיד בעולמו שלא נבראו המלאכים עד יום שני, כך מפורש בבראשית רבה (ג n).

6. עיין בפסוק ה' ובדברי רש"י, וענה:

- מהי החריגה המבנית שהביאה את רש"י לפירושו?
- כיצד עונה עליה רש"י?
- מהו המסר הערכי אמוני של רש"י כאן?

יום שני ושלישי

רש"י בראשית א, ז

ומפני מה לא נאמר כי טוב ביום שני? לפי שלא נגמרה מלאכת המים עד יום שלישי, והרי התחיל בה בשני, ודבר שלא נגמר אינו במילואו ובטובו, ובשלישי שנגמרה מלאכת המים והתחיל מלאכה אחרת וגמרה, כפל בו כי טוב שני פעמים, אחד לגמר מלאכת השני ואחד לגמר מלאכת היום.

7. עיין בפסוקים ו-יג ובדברי רש"י, וענה:

- מה הן שתי החריגות המבניות בתיאור הבריאה של הימים השני והשלישי?
- מהי תשובת רש"י לגבי החריגות בימים השני והשלישי?

☒ היום השלישי - הפער בין הציווי לביצוע

בראשית א

- (יא) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תְּדַשָּׂא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב מְזֵרִיעַ זֶרַע עֵץ פְּרִי עֵשֶׂה פְּרִי לְמִינֵוּ אֲשֶׁר זָרְעוּ בּוֹ עַל הָאָרֶץ וַיְהי כן :
- (יב) וַתּוּצֵא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב מְזֵרִיעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ וְעֵץ עֵשֶׂה פְּרִי אֲשֶׁר זָרְעוּ בּוֹ לְמִינֵהוּ וַיִּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב :

☒ רש"י בראשית א, יא

עץ פרי - שיהא טעם העץ כטעם הפרי, והיא לא עשתה כן, אלא "ותוצא הארץ עץ עושה פרי" (פסוק יב), ולא העץ פרי, לפיכך כשנתקלל אדם על עונו נפקדה גם היא על עונה ונתקללה.

8. **שאלת מחשבה:** לפי דברי רש"י הארץ חטאה בכך שלא עשתה את דבר ה' במדויק ונענשה על כך. ה' ציווה: "עץ פרי עֵשֶׂה פְּרִי" ובביצוע נאמר: "וְעֵץ עֵשֶׂה פְּרִי". דברי רש"י מעוררים שתי שאלות, נסה לענות עליהן.
א. איך ייתכן שדברי ה' לא בוצעו?
ב. הרי לארץ אין בחירה בין טוב לרע, מהי המשמעות שהארץ חטאה?

היום רביעי

בראשית א, טז

וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים

אֶת הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים לְמַמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֶת הַמְּאֹרֹת הַקְּטָן לְמַמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה וְאֶת הַכּוֹכָבִים:

רש"י

המאורות הגדולים וגו' - שווים נבראו, ונתמעטה הלבנה על שקטרגה ואמרה: "אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד".
ואת הכוכבים - על ידי שמיעט את הלבנה, הרבה צבאיה להפיס דעתה.

9. עיין בפסוק טז ובדברי רש"י, וענה:

- א. מהו חוסר ההתאמה (הסתירה) שמוצא רש"י בפסוק טז? וכיצד הוא מיישב אותה?
ב. מהם שני המסרים החינוכיים העולים מדברי רש"י?

היום החמישי

בעיוננו בפרק א, לא נרחיב על אודות היום החמישי, אך כדאי לשים לב שזו הפעם הראשונה שהקב"ה מברך את בראיו. לבריאת האדם נקדיש יחידה נפרדת.

היום השישי

בראשית א, לא

וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהָיָה טוֹב מְאֹד וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם הַשִּׁשִּׁי:

רש"י

הששי - הוסיף (את האות) ה"א ב"שישי" בגמר מעשה בראשית, לומר שהתנה עמהם על מנת שיקבלו עליהם ישראל חמישה חומשי תורה.
דבר אחר: 'יום הששי' - כולם תלויים ועומדים עד יום השישי, הוא שישי בסיון המוכן למתן תורה.

10. עיין בפסוק טז ובדברי רש"י, וענה:

- א. רש"י דורש את האות ה"א במילה "השישי". מהו הקושי המצוי בפשט הכתוב הביא את רש"י לדרוש את האות הזאת?
ב. לפי כל פירוש של רש"י, מה הוא דורש מהאות ה"א? ומה המשותף לשני הפירושים של רש"י?
שאלה לתלמידי 5 יח"ל
ג. מה במילות הפסוק מפרש רש"י בכל פירוש? מהו ההבדל בין שני הפירושים שמביא רש"י?

יום השבת

היום השביעי

בראשית ב

- (א) וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם :
(ב) וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה
וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה :
(ג) וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ
כִּי בּוֹ שָׁבַת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת :

רש"י בראשית ב

ויכל אלהים ביום השביעי - רבי שמעון אומר: בשר ודם שאינו יודע עתיו ורגעיו צריך להוסיף מחול על הקודש, הקדוש ברוך הוא שיודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השערה ונראה כאלו כלה בו ביום.
דבר אחר: מה היה העולם חסר, מנוחה, באת שבת באת מנוחה, כלתה ונגמרה המלאכה.

11. עיין בפסוקים א-ג וברש"י על פסוק ב' וענה:

א. מה קשה לרש"י בפסוק?

ב. מה הן שתי התשובות שמציע רש"י לקושי?

רש"י בראשית ב, ג

ויברך ויקדש - ברכו במן שכל ימות השבת היה יורד להם עומר לגלגלת ובששי לחם משנה, וקדשו במן שלא ירד בו מן כלל והמקרא כתוב על שם העתיד.

12. לפי רש"י, במה מתבטאות "הברכה" - מצד אחד ו"הקדושה" - מצד שני, ביום השביעי?

רש"י - סגירת מעגל

נשים לב שאת ימי הבריאה פתח רש"י בכך 'בראשית' - בשביל ראשית' (עם ישראל והתורה). וסיים עם השלמת ששת ימי הבריאה, בקידוש השבת על ידי נתינת המן לעם ישראל (בדרך לקבלת התורה).

⊠ רמב"ן בראשית ב, ג

ויברך ויקדש - ברכו במן וקדשו במן, והמקרא כתוב על העתיד לשון רבינו שלמה מבראשית רבה.
ובשם הגאון רב סעדיה אמרו שהברכה והקידוש על השומרים, שיהיו מבורכים ומקודשים ואין משמע הכתוב שידבר על העתיד...

והאמת כי הברכה ביום השבת הוא מעין הברכות, והוא יסוד עולם, "ויקדש אותו" - כי ימשוך מן הקודש.
ואם תבין דברי זה תדע מה שאמרו בבראשית רבה: "לפי שאין לו בן זוג", ומה שאמרו עוד: "כנסת ישראל תהא בן זוגך" ותשכיל כי בשבת - נפש יתירה באמת.

13. לפי רס"ג והרמב"ן, במה מתבטאות "הברכה והקדושה", ביום השביעי?

לסיכום

רש"י הירש בראשית ב, ב

וַיִּכְלֹוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל-צְבָאָם - פסוק זה הוא מאמר הסיום של הבריאה, והוא מקביל למאמר הפתיחה. פתיחת הבריאה מראה לנו שמים וארץ, והיא מכריזה עליהם: "בראשית!" ... ברא אלוקים את אלה! עתה חוזר הסיום ומראה לנו שמים וארץ, והוא מכריז עליהם "ויכלו!" השמים והארץ הובאו לתכלית זו! הם לא היו מאז ומעולם הם נהיו!... הם מלאכת מחשבת של בורא יחיד, שתכנן והציב לו תכלית! "ויכלו!"

14. לפי הרש"י הירש. מהו הדבר המשותף לתחילת תיאור הבריאה ולסיומה? ומה לומד מכך הרב הירש?

השבת עדות לבורא עולם

השבת היא המחברת אותנו מיידי שבוע אל הסוד הגדול של בריאת העולם בששה ימים, ובקיום השבת אנו חוזרים ומביעים את אמונתנו בבורא עולם. כל מי ששומר שבת מעיד על עצמו במעשה, שהוא מאמין בקב"ה שברא את העולם.